

TIPOLOGIA UNELTELOR ROMANE

Dacian Rancu

Romanii s-au considerat întotdeauna un popor de țărani, deoarece principala bogăție a Italiei o constituia fertilitatea solului. Tradiția istorică îl prezintă pe întemeietorul Romei, legendarul Romulus, ca păstor de turme și mânduitor al plugului. Aceași tradiție istorică îi atribuie lui Romulus prima împărțire a pământului în loturi de câte două *iugera*, adică aproximativ o jumătate de hectar fiecărui cap de familie. Întreaga istorie a Romei în expansiune, de la Republică la Imperiu, a avut la bază viața rurală, cu toate aspectele ei socio-economice. În vastul Imperiu Roman ce se întindea din pustiurile Arabiei la Oceanul Atlantic, cuprinzând și mare parte a Europei, pământul, cu formele și tipurile de proprietate agrară a constituit și a rămas principala sursă a bogăției, a constituit și a asigurat unitatea economică, politică, socială și culturală, chiar în condițiile unui puternic proces de dezvoltare culturală orientat spre urbanism.

Cu toate că celula de bază a societății sclavagiste romane a fost orașul – *urbs* –, statul roman a acordat o importanță graduală, dar deosebită distribuirii suprafețelor agricole, organizării și rentabilizării proprietății agrare¹.

Referindu-ne la condițiile agro-tehnologiei antice, prin care definim totalitatea metodelor de cultură, în inventarul a uneltelor agricole și cu caracter meșteșugăresc, specifice unei gospodării rurale, acestea au cunoscut schimbări considerabile în veacurile ce s-au scurs de la primele mărturii scrise și până la prăbușirea Imperiului Roman. Romanii clasificau uneltele, animalele de tracțiune și oamenii ocupați în agricultură în trei subdiviziuni: *genus vocale* = oamenii; *genus semivocale* = animalele; *genus mutum* = uneltele.

În categoria *genus mutum* erau incluse totalitatea uneltelor ș a utilajelor folosite în agricultură. În continuare vom încerca să prezentăm uneltele și utilajele folosite în agricultură, cu denumirea lor latină, pe categorii de utilizare, precum și caracteristicile lor.

Stadiul în care ajunsese dezvoltarea agriculturii în epoca romană este reflectat, pe lângă varietatea suprafețelor cultivate și a plantelor cunoscute, de frecvența mai mare sau mai redusă de descoperiri a diferitelor tipuri de unelte. Celelalte îndeletniciri, cum ar fi creșterea vitelor, exploatarea pădurilor, a salinelor, a minelor în epoca romană au rămas multă vreme ocupații complementare agriculturii, fără a reuși să ajungă pe prim plan, decât într-o epocă târzie e dezvoltării societății umane².

După autorii latini ³ avem următoarele categorii și tipuri de unelte agricole pentru săpat pământul: *pala*, *bipalium*, *vanga* (= *bipalium*), *ferrea pala*, *fossarium* (*ferrum*), *scudicia* (= *fossarium*)

Sapa – *pala*, apare și în asociere cu *bipalium*. Dispunea ca și cele din ziua de azi, de o coadă din lemn ce se introducea în orificiul părții active; corpul avea aspectul unei lame de fier de formă triunghiulară, semirotondă sau dreptunghiulară.

Cazmaua – *bipalium*, de forma celor de astăzi, avea în cele mai dese cazuri deasupra lamei active o bară transversală din fier, pentru apăsatul cu piciorul, inclusă în tubul de înmănușare, în care era introdusă coada din lemn. Se cunosc mai multe tipuri de *bipalium* la care lama din fier este triunghiulară, dreptunghiulară cu vârf ascuțit, dreptunghiulară cu vârf ușor lățit, dispunând de una sau două bare transversale pentru apăsatul piciorului. *Vanga* reprezintă același tip de cazma.

Ferrea sau *pala ferrea* sunt cazmale specifice lucrărilor din plantațiile de măslin și viță de vie, făcând parte din inventarul agricol al acestor tipuri de culturi.

Fossarium; *scudicia*, este o cazma cu coada din lemn mai scurtă, cu partea activă, dreptunghiulară cu vârful ascuțit, prevăzută cu un tub de înmănușare nituit.

Rutrum; *pala lignea*; *ventilabrum*. Desemnează în terminologia latină un anumit tip de cazma sau hârleț, cu destinații specifice unui anumit gen de cultură și lucrări agricole. *Rutrum* și *pala lignea* sunt compuse din două elemente distincte: coada de lemn introdusă în manșonul părții active din fier în general de formă dreptunghiulară cu tăișul rotund și ascuțit.

Ventilabrum are aspect de cazma, lopată, dar și de furcă, confecționată din lemn, sau cu cele două componente, coadă de lemn și partea activă din fier. Aceasta din urmă este dreptunghiulară, lată, uneori terminată cu dinți sub aspect de furcă. Este folosită îndeosebi la îndepărtarea prin vânturare a umidității semințelor de cereale după seceriș.

Sapa, târnăcopul, – *ligo*, *marra*, *sarculum*, *bidens*, *capreolus*, *occa*, sunt unelte folosite de asemenea nu numai în lucrările agricole, la săpatul pământului dar și în activități de defrișare, în mine și cariere, în construcții etc.

Ligo – sapă sau un fel de târnăcop greu, a cărei parte activă din fier este masivă, cu un corp dreptunghiular îngust și uneori bifurcat la vârf. Servea la săpatul terenurilor tari îndeosebi în zonele deluroase, la desțelenit și la fărâmițarea bulgărilor de pământ dur, rezultați în urma aratului și grăpatului.

Marra – tot un fel de sapă-târncop, asemănător cu *ligo*, deosebindu-se de acesta prin faptul că partea activă este mult mai îngustă și mai lungă.

Sarculum, *sarculus*, această termen desemnează atât sapele de dimensiuni reduse, cât și celelalte, tot mai mici, dar cu forma specifică acestei unelte, folosite îndeosebi pentru plivitul ierbi și a buruienilor din culturile agricole și mai ales în grădinărit. Întâlnite

peste tot în lumea romană, deci și în Dacia ⁴, pot fi clasificate astfel: un tip cu partea activă în formă de frunză cu lama îngustă spre partea inferioară și corpul lătit în zona orificiului pentru coadă și un alt tip cu lama îngustă și dreptunghiulară.

Bidens, definește tipul de săpăligă cu doi dinți, cu partea inferioară bifurcată, dispusă sub orificiul de prindere a cozii.

În inventarul agricol roman la categoria săpăligi, apar tipuri cu destinație și funcționalitate multiplă, folosite atât la săpatul terenurilor tari, precum și în pomicultură, viticultură, la defrișarea terenurilor înțelenite sau cu arboret. În această categorie a săpăligilor sunt incluse următoarele tipuri: *rastrum quadridens*; *capreolus*; *dolabra*; *dolabella*; *ascia*.

Rastrum quadridens – era o săpăligă masivă din fier cu patru dinți, orificiul de fixare al cozii de lemn dispus transversal pe mijlocul piesei între cei doi dinți centrali.

Capreolus, ca aspect era asemănător cu *bidens*-ul bifurcat, cu deosebirea că partea activă îngustă și bifurcată este dispusă la un unghi de 30 de grade față de coada de lemn.

Dolabra și *dolabella* este o îmbinare dintre topor (*securis*) și târnăcop, cu tăișul drept și ascuțit, din fier masiv și orificiu de fixare a cozii, dispus central pe corpul uneltei. Această unealtă romană, folosită frecvent în pomicultură, prelucrarea lemnului și cunoaște mai multe variante.

Ascia, cu cele două variante cunoscute: *ascia tastrum*; *ascia securis*, era folosită în agricultură, pomicultură, grădinărit, dar mai des în prelucrarea lemnului. Tipul cel, mai des întâlnit este *ascia tastrum*, o îmbinare între săpăligă și teslă, cu corpul masiv de dimensiuni mijlocii și mici în funcție de destinația ocupațională a celui care o folosea. Partea activă a piesei, dispunea la un capăt de un tăiș semirotund sau dreptunghiular îngust, celălalt capăt bifurcat.

O categorie distinctă în cadrul uneltelor agricole o alcătuiesc uneltele de tăiat. Din această categorie face parte secera – *flax* cu mai multe ei variante de la secera și coasa folosită la secerișul culturilor păioase, până la cosorul pentru curățatul, tăiatul și răritul pomilor fructiferi și a viței de vie.

Flax cu variantele sale, are în general o formă relativ simplă cu lama ascuțită, îngustă sau mai lată, curbată, cu o deschidere a arcului mai mare sau mai mică, uneori ușor rectilinie curbându-se spre vârf; se termină cu o tijă ascuțită spre vârf ce se introducea în mânerul de lemn. Constituie unealta de bază în economia agrară, folosită la recoltatul păioaselor, întreținerea culturilor de pomi fructiferi și a viței de vie. În inventarul agricol roman sunt menționate numeroase tipuri de seceri în funcție de destinația lor: *flax arborari*, *flax faenaria*, *flax lumaria*, *flax messoria*, *flax putatoria*, *flax ruscaria*, *flax silvatica*, *flax sirpicula*, *flax stramentari*, *flax verculata rostrata*, *flax verculata denticulata*, *falcula vincatica*, *falces a tergo acutae atque lunatae*, *falculica brevissima tribulata*.

Flax messoria, flax verculata rostrata, flax verculata denticulata, falcicula brevissima tribulata, facastrum, sunt seceri de mână; *flax faenaria, serrula ferrea* pot fi clasate în categoria coaselor. *Flax arbotaria, flax vinitoria, flax faenaria, flax silvatica, flax sirpicula, flax lumaria, flax ruscaria, falcu la vincatica* sunt de fapt cosoare de diferite tipuri și forme folosite în pomicultură și viticultură.

Pentru strânsul paielor, a fânului în viticultură și policultură era folosită furca = *furca, furcilla, furca ferrea, pastinum* și grebla = *raster, pecten, hirpex*.

Furca, furcilla, sunt confecționate din lemn și pot fi cu două coarne sau trei; mai simple în cazul când sunt folosite prin simplă prelucrare crengile de copac bifurcate sau trifurcate, cele confecționate de meșterii tâmplari în atelier sunt desigur mai elaborate și mai tehnizate

Furca ferrea, este furca a cărei parte activă era confecționată din fier cu doi sau trei dinți și tub de înmănușare prevăzut cu orificii pentru fixarea în cuie a cozii de lemn.

Marile proprietăți din secolul I a.Chr. posedau un inventar agricol numeros și perfecționat în care un loc aparte îl ocupau uneltele agricole (utilajele) complexe care au contribuit în mod esențial la dezvoltarea economiei agrare sub toate aspectele sale. Un loc important în cadrul acestor categorii de unelte agricole îl ocupă plugul.

Plugul roman – *aratrum* – era un plug perfecționat, performant un tip care a dăinuit cu mici modificări până în epoca modernă.⁵ Era compus din mai multe piese. Mai întâi era lemnul curbat ce forma grindeul – *buris*. De grindei – *buris*, era fixată o cârmă – *temo*, lungă de aproximativ doi metri și jumătate, lungime necesară pentru ca vitele înjugate să nu se lovească la picioare de vârful ascuțit al brăzdarului. Cealaltă extremitate a grindeului, care era curbată, era fixată de talpa plugului – *dentale*, pe care se aflau și celelalte piese din fier. La capătul anterior al tălpii era brăzdarul – *vomer*, care spinteca pământul. Brăzdarul putea fi din lemn ferecat cu cercuri sau cu o placă de fier, care-l făcea mai rezistent și-l fereau să se tocească prea repede. La plugurile perfecționate datate sec. I-IV p.Chr. *vomer*-ul era în întregime din fier. În cazul tocirii brăzdarului acesta se ascuțea prin baterea marginii tăișului cu ciocanul.

După brăzdar se deschideau două urechi de lemn sau fier – *aures*, de o parte și de alta a tălpii plugului; rostul lor era de a arunca în lături pământul spintecat de brăzdar. Comparându-le cu plugul de azi, cele două urechi reprezintă partea încovoiată a fierului care aruncă pământul în lături.

Talpa plugului mai era legată de grindei printr-o proptea aflată în urma celor două urechi; ea sprijinea grindeul în regiunea curbării, care era partea cea mai slabă și care de obicei se rupea în timpul aratului unui pământ mai uscat sau când brăzdarul dădea peste rădăcini mai mari sau bolovani.

Un mâner – *stiva*, situat la extremitatea tălpii, opusă brăzdarului, servea pentru ținerea plugului în pământ și pentru întoarcerea lui la capătul brezdei și corespundea cu

coarnele plugului de astăzi.

O piesă importantă a plugului roman antic este cuțitul – *culter*, acesta fiind fixat de grindei și afârând înaintea celor două urechi, pentru a despica pământul și ușura formarea brazdelor. La plugurile moderne el are aceeași denumire și destinație de cuțit.

Grapa – *cratis*, *crates*; *irpex*, *hirpex*. Dintre uneltele agricole care desăvârșeau lucrările efectuate cu plugul, un loc principal îl ocupa grapa – *cratis*. Consta dintr-o ramă masivă de lemn dreptunghiulară, prevăzută pe partea inferioară cu colți dispuși liniar și perpendicular formând o adevărată rețea, unealtă foarte asemănătoare cu cea încă existentă și în prezent, în gospodăriile țăranilor din țara noastră. Această unealtă era trasă de vite peste arătură pentru a fărâmița gliile, a nivela solul și pentru a scoate la suprafață buruienile tăiate sau smulse cu plugul. O grapă simplă – *viminea crates* sau *arbutea crates*, era confecționată dintr-o simplă împletitură de nuiele.

Pentru aceeași operațiune de grăpare a pământului proaspăt arat se mai folosea un tip de greblă din fier de dimensiuni mai mari numită *hirpex*, trasă peste arătură de un om sau un animal de tracțiune.

Pentru fărâmițarea bulgărilor ce au rămas după grapă și pentru îndesarea pământului se folosea târnăcopul greu *bidens* sau *ligo* și un fel de ciocan cu două capete *malleus*.

NOTE

¹ P. Grimal, *Civilizația romană*, București, 1973, p. 36-87.

² I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj, 1979, p. 128.

³ Palladius, *Opus agriculturae* (libros I-XIII); Plinius, *Historia naturalis*; Columella, *De re rustica*; K.B. White, *Agricultural implements of the Roman World*, Cambridge, 1967 (clarificarea și descrierea uneltelor romane s-a făcut după White).

⁴ Glodariu, I, Zrinyi, A., Gyulai, P., 1970, *Le depot d'outils romains de Mărculeni*, în *Dacia*, N.S. 1970, p. 208, fig. 4/1 și 21/3.

RÖMISCHEN ACKERGERÄTSCHAFTS TIPOLOGY

Zusammenfassung

Durch diese Vorstellung, auswertungs römischen namens, habe versucht eine typologischen ausrichtung an römischen Ackergerätschafts in eine Kategorien was betrifft ihre auswertungs.